

ФІЗИК, КРАЄЗНАВЕЦЬ, ІСТОРИК НАУКИ
До 75-річчя дійсного члена НТШ,
голови Харківського осередку НТШ проф. Юрія Ранюка

В академічних колах відомо, наскільки потужним центром фізичної науки є місто Харків. Осередок НТШ, що успішно працює там понад п'ятнадцять років, заснований фізиком Юрієм Ранюком, який і досі є його незмінним керманічем.

Юрій Миколайович Ранюк народився 2 червня 1935 р. на Вороніжчині. Весь час жив, учився і працював на Слобожанщині. При таманне йому високе почуття патріотизму сягає витоків козацького родоходу. “Я ще з дитинства мріяв скласти свій родовід і років 20 тому став заглядати в Київський державний архів, бажаючи ознайомитись із козацькими реєстрами та Рум'янцевським переписом. Мене цікавили переписи Гадяцького полку, козаками якого, як розповідав мені дід, були наші предки”¹.

У 1958 р. Ю. Ранюк закінчив відділення ядерної фізики фізикоматематичного факультету Харківського державного університету і почав працювати у Харківському фізико-технічному інституті (ХФТІ), де пройшов шлях від молодшого наукового працівника до керівника лабораторії відділу фізики високих енергій. Його наукова діяльність присвячена експериментальним дослідженням фізики атомного ядра, які він здійснював практично на всіх існуючих у ХФТІ прискорювачах протонів, важких йонів, електронів, на нейтронному генераторі, а також на прискорювачах інших інститутів. Уже перші його результати з дослідження взаємодії важких прискорених йонів з атомними ядрами, зокрема щодо повного розпаду ядер на α -частинки, викликали значний науковий резонанс.

Згодом Ю.М. Ранюк досліджував електромагнітні взаємодії ядер на лінійних прискорювачах електронів на 360 МеВ та 2 ГеВ. До найвагоміших наукових досягнень ученого слід віднести результати вивчен-

¹Фіз. зб. НТШ. 2008. 7. С. 478.

ня поділу атомних ядер. Йому вперше вдалося здійснити поділ ядер як електронами, так і позитронами та виконати систематичні дослідження фотоподілу ядер за гігантським резонансом, що дало змогу з'ясувати механізм процесу. На ці фундаментальні праці посилаються у світовій літературі й досі.

У 1967 р. Ю.М. Ранюк захистив кандидатську дисертацію на тему "Поділ ядер фотонами і електронами високих енергій", а в 1976 р. – докторську дисертацію "Фотоподіл і повні адронні перерізи фотопоглинання за порогом народження піонів". На тему поділу ядер Ю.М. Ранюк опублікував декілька оглядів, а в 1989 р. у видавництві "Наукова думка" вийшла друком його монографія "Фотоподіл ядер за гігантським резонансом" (співавтор В.Г. Недорезов).

Від 1980 р. Ю. Ранюк керує лабораторією, основним напрямом досліджень якої є вивчення атомного ядра за допомогою розсіювання електронів. Вагомі результати були отримані при дослідженні розсіювання електронів найлегшими ядрами – ізотопами водню та гелію. При цьому слід зазначити значний внесок Ю. Ранюка у створення оригінальних експериментальних методик. За його керівництва та безпосередньої участі створено систему реєстрації енергетичних втрат електронів на лінійному прискорювачі на 2 ГеВ, багатоканальну систему реєстрації швидких нейтронів та ін.²

Високий авторитет і міжнародне визнання дають змогу Ю. Ранюкові підтримувати широкі наукові зв'язки як у нашій країні, так і за кордоном. Низку наукових досліджень він виконав разом з ученими Росії, Вірменії, США, Швеції, Японії, Голландії. Є автором понад 200 публікацій.

Зараз, коли з одного боку суттєво зменшилися можливості для проведення фундаментальних ядерно-фізичних досліджень в Україні, а з іншого – з'явилися можливості для плідної праці на зарубіжних прискорювачах, проф. Ю. Ранюка можна зустріти у провідних лабораторіях світу. Останніми роками він часто буває у Міжнародному ядерному інституті (ЦЕРН), розташованому в передмісті Женеви. Він один з найактивніших українських учасників проекту "Великий адронний колайдер".

Ю. Ранюк здійснює значну науково-організаційну діяльність. Він заснував і незмінно очолює Харківський осередок НТШ, до складу якого входять два академіки, багато докторів та кандидатів наук. Був незмінним членом оргкомітету з проведення в Харкові міжнародних семінарів "Електромагнітні взаємодії ядер при проміжних енергіях" і редактором видань цих семінарів, був членом оргкомітету міжнародної конференції з ядерних треків (Дубна), членом Ювілейного комітету зі святкування 150-річчя від дня народження Івана Пулюя та членом оргкомітету міжнародної конференції, присвяченої цій даті. Активно працює в Українському та Американському фізичних товариствах, є членом декількох учених рад і редакційних колегій журналів "Світ фізики", "Фізичний збірник НТШ", "Світогляд" та ін.

Оповідь про проф. Ю. Ранюка як про знаного фахівця в царині експериментальної ядерної фізики була б більш ніж на 50% неповна, якщо не відзначити його пристрасні захоплення історією науки

²Фіз. зб. НТШ. 1998. 3. С.521.

(насамперед історією ядерної фізики), краєзнавством тощо. Недарма 1995 р. йому присвоєно почесне звання “Заслужений працівник культури України”, а 2002 р. він удостоєний відзнаки “За популяризацію науки в Україні” відомого науково-популярного журналу “Світ фізики”. За словами Юрія Миколайовича, історією він цікавився з дитинства і навіть дещо вагався з вибором факультету, вступаючи до Харківського університету.

У 2001 р. побачила світ його книга “Лабораторія №1. Ядерна фізика в Україні”. У передмові автор пише: “Ця книга про ядерну фізику та про людей, що її творили. Що спонукало до цієї теми? На те є низка причин. Україна переживає час свого становлення як європейська держава. Її історія потребує об’єктивного висвітлення, бо все написане досі було або тенденційним, або забороненим. Зараз для цього з’явилися нові можливості, можна зазирнути в архіви, які раніше дуже ретельно оберігалися.”³. Підготована до друку книга “Участь Лабораторії №1 в реалізації атомного проекту СРСР”. Це, власне, збірник секретних архівних матеріалів, що стосуються участі Харківського фізико-технічного інституту в створенні атомної бомби.

Згодилися також матеріали “усної історії науки”. Автор картає себе, що не почав раніше занотовувати спогади ветеранів інституту.

Працюючи над архівами, Юрій Ранюк виокремив тему репресій серед фізиків УФТИ в 1937–1938 рр. Як наслідок постала монографія “Дело УФТИ”, яка вийшла друком 1998 р. в київському видавництві “Фенікс”. “Усе свідоме життя мені не давали спокою дві страшні таємниці. Це таємниця голодомору 1933 року і таємниця репресій 1937 р. Під таємницею я розумію не стільки перебіг і наслідки цих подій, скільки їх причини. Неможливо збагнути, що спонукало керівництво держави взятися до організації такого безпрецедентного в світовій історії широкомасштабного й безглузлого винищення власного народу”, зауважує автор⁴.

Важливим доповненням до зібраних і опублікованих Ю. Ранюком матеріалів про Інститут і репресій 1937 р. та наступних років є свідчення знаного австрійського вченого Олександра Вайсберга про його працю в Харківському фізико-технічному інституті та поневірвання в радянських в’язницях, що красномовно й докладно викладені в його книзі спогадів. Ю. Ранюк переклав і підготував до друку цю велику за обсягом книгу. Вона побачила світ під назвою “Холодна гора” у харківському видавництві “Права людини” у 2010 р. Неабиякий інтерес становить і готова до друку книга інтерв’ю з видатними зарубіжними вченими, що до війни працювали в Харкові. Серед них Віктор Вайскопф, один із майбутніх керівників Манхеттенського проекту, та Генеральний директор ЦЕРН-у в період 1960-1965 рр. Ласло Тісса, видатний угорський та американський теоретик. Назва книги – “Чотири інтерв’ю”. Її також буде видано цього року.

Книги Ю. Ранюка з історії науки стали бестселерами. Що б не писав автор у царині історії науки чи краєзнавства, його книжки інтригуючі, документальні, ілюстровані й барвисті. Та й людина він вельми колоритна і багатогранна. Зокрема, як перший голова Хар-

³Юрій Ранюк. Лабораторія №1. Ядерна фізика в Україні. Харків: АКТА, 2001.

⁴Штепа К., Гоутерманс Ф. Чистка в Росії. Пер. з англ. Ю. Ранюка. Харків: Фоліо, 2000.

ківського обласного товариства краєзнавців виконав краєзнавчі дослідження “Слідами Сковороди”, “Шукаймо свого роду”. Краєзнавчі та спортивні захоплення вчений вдало поєднав у занятті підводною археологією, про що яскраво свідчить видана ним у 1996 р. книжка “Загадки підводного Херсонесу”. Співав у хорі. Як ентузіаст туризму на байдарках, двічі проплив Дністер від верхів'я до гирла. Немає річки на Лівобережжі, яку б він не пройшов кілька разів байдаркою. Дуже полюбляє плавати з друзями раною весною під час повені на Сіверському Дінці. Окрім усього іншого, є почесним членом американського Географічного товариства.

Юрій Ранюк – людина, безумовно, талановита – як під час розшифрування слідів ядерних перетворень, так і при осмисленні архівних матеріалів. Він по-життєвому мудрий, щоб підтримувати високу працездатність та щоб відокремлювати головне від другорядного. І, найголовніше – він має міцне опертя, надійну “точку опори” – любов до рідної Слобожанщини – землі Г. Сковороди, Д. Багалія, Ю. Шереха, Г. Хоткевича, М. Хвильового, до давніх слобожанських кобзарських традицій. Та й сам він нагадує “мандрівного філософа” – вдома його годі й застати...

Професора Ранюка всі люблять і широко поважають. У часи тоталітарного режиму він був одним з небагатьох, кому не боялися довіряти щось на ті часи цілком сокровенне. Ось один приклад. Академік Олексій Ситенко, обіймаючи високу посаду директора Інституту теоретичної фізики, знав, що до нього “придивляються”. Він мав поетичну натуру (посмертно вийшла друком збірка його поезій з передмовою Івана Драча), цікавився літературою, що була на той час забороненою – Грушевським, Винниченком, виданнями Харківського видавництва 20-х років “РУХ”, виданнями Наукового товариства ім. Шевченка. У Харкові, який у період українізації був столицею, збереглося багато таких видань. Знаючи букіністичні уподобання Ю. Ранюка, він звирився йому щодо своїх зацікавлень, і, таким чином, Юрій Миколайович став букіністичним агентом Олексія Григоровича у Харкові.

Те, що Ю. Ранюк є почесним головою Свято-Софіївської Православної Релігійної громади селища П'ятихатки і членом редакційної колегії часопису цієї Громади “З Богом у серці”, якоюсь мірою відображає глибинні засади його внутрішнього ества та громадянської позиції.

Бажаємо голові Харківського осередку НТШ, дійсному члену НТШ, видатному вченому і патріоту України професорові Юрію Ранюку міцного здоров'я і насаги для подальшої багатогранної діяльності на ниві науки і нашої культури.

Олександр Бакай, Ярослав Довгий, Роман Пляцко